מערך שיעור גמרא | מסכת סוכה, דף ג ע"א

"ראשו ורובו ושולחנו": בית שמאי, בית הלל ו"חסורי מיחסרא"

קהל יעד: כיתה י' · משך: 45 דקות · נלווה: דף עבודה לתלמיד · רמה מתקדמת

נוסח הגמרא: אתר ספריא, מהדורת ויליאם דוידסון (ארמית מנוקדת). רש"י ותוספות: ספריא (דפוס וילנא). רמב"ם: ספריא (תורת אמת). טור, בית יוסף ושולחן ערוך: ספריא.

מטרות השיעור

- התלמידים יקראו באופן עצמאי את פסק רב שמואל בר יצחק ואת שתי הלשונות ("איכא דאמרי").
- התלמידים ימפו מהלך מורכב: קושיה (רב נחמן בר יצחק), דיוק, קושיה מברייתות, "קשיין אהדדי", דיוק נוסף (מר זוטרא), ומסקנה: "בתרתי פליגי" ו"חסורי מיחסרא".
- התלמידים ישחזרו בעצמם את נוסח המשנה המתוקן אחרי "חסורי מיחסרא".
- התלמידים יכירו את שיטות הראשונים (תוספות, ריי"ף, רא"ש, והחולקים שהר"ן מביא) ואת הפסק ברמב"ם ובשולחן ערוך, ויבינו את המחלוקת "חד טעמא" או "תרי טעמי".
- התלמידים יבינו את ההבדל בין "בית" (דירת קבע) לבין "סוכה" (דירת עראי) לפי הגמרא.

ידע מוקדם: המשנה בדף כח ע"א (פרק "הישן"): "מִי שֶׁהָיָה רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ בַּסּוּכָּה וְשׁוּלְחָנוֹ בְּתוֹךְ הַבַּיִת, בֵּית שַׁמַּאי פּוֹסְלִין וּבֵית הִלֵּל מַכְשִׁירִין" (כפי שהגמרא כאן מצטטת אותה). כלל: בדרך כלל הלכה כבית הלל. בשיעור על דף ב ע"ב ראינו שהמונח "ראשו ורובו ושולחנו" משמש כשיעור לסוכה קטנה.

מהלך השיעור בקצרה

שלב	תוכן	זמן
פתיחה	שני מקרים: סוכה גדולה ושולחן בבית; סוכה קטנה בלי מקום לשולחן	4 דק'
שלב א	פסק רב שמואל בר יצחק ושתי הלשונות	7 דק'
שלב ב	מפת הסוגיה: מקושיית רב נחמן בר יצחק עד "חסורי מיחסרא"	14 דק'
שלב ג	ראשונים ופסק: תוספות, ריי"ף מול רא"ש, רמב"ם ושולחן ערוך	9 דק'
שלב ד	"מאן תנא": בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות	7 דק'
סיכום	שאלת חשיבה: חד טעמא או תרי טעמי?	4 דק'

פתיחה (4 דקות): שני מקרים

מקרה 1: סוכה גדולה. ראובן יושב בפתח, ראשו ורוב גופו בסוכה, והשולחן שלו בתוך הבית. מקרה 2: סוכה קטנה מאוד. שמעון נכנס אליה בראשו וברוב גופו, אבל אין בה מקום לשולחן.

שאלה לכיתה: האם זו אותה שאלה בשתי צורות, או שתי שאלות שונות? מה החשש בכל מקרה? (שמרו את התשובות על הלוח, חוזרים אליהן בסיכום.)

שלב א (7 דקות): פסק רב שמואל בר יצחק

גמרא, דף ג ע"א

אָמַר רַב שְׁמוּאֵל בַּר יִצְחָק: הֲלָכָה, צְרִיכָה שֶׁתְּהֵא מַחְזֶקֶת רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ וְשׁוּלְחָנוֹ. אֲמַר לֵיהּ רַבִּי אַבָּא: כְּמַאן, כְּבֵית שַׁמַּאי? אֲמַר לֵיהּ: אֶלָּא כְּמַאן?! אִיכָּא דְּאָמְרִי, אָמַר רַבִּי אַבָּא: דַּאֲמַר לָךְ מַנִּי? אֲמַר לֵיהּ: בֵּית שַׁמַּאי הִיא, וְלָא תְּזוּז מִינַּהּ.

התלמידים קוראים לבד ומסבירים: מה הפסק, ולמה רבי אבא שואל "כבית שמאי?". רש"י: "דאי כב"ה לא בעי שולחנו". ההבדל בין הלשונות: בלשון הראשונה רבי אבא מקשה, ורב שמואל בר יצחק עונה בתמיהה "אלא כמאן?!". בלשון השנייה רבי אבא עצמו אומר "בית שמאי היא, ולא תזוז מינה": דווקא כאן אל תזוז מבית שמאי.

תוספות ("דאמר לך מני ב"ש היא"): בסדר רב עמרם גאון "פסק בששה מקומות הלכה כב"ש חדא האי דסוכה צריכה שתהא מחזקת ראשו ורובו ושולחנו". זו אחת ההלכות הבודדות שבהן הלכה כבית שמאי, ולכן הגמרא צריכה להדגיש "ולא תזוז מינה".

שלב ב (14 דקות): מפת הסוגיה

גמרא, דף ג ע"א (המשך)

מַתְקִיף לַהּ רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק: מִמַּאי דְּבֵית שַׁמַּאי וּבֵית הִלֵּל בְּסוּכָּה קְטַנָּה פְּלִיגִי? דִּלְמָא בְּסוּכָּה גְּדוֹלָה פְּלִיגִי, וּכְגוֹן דְּיָתֵיב אַפּוּמָּא דְּמָטוּלְתָּא וְשׁוּלְחָנוֹ בְּתוֹךְ הַבַּיִת. דְּבֵית שַׁמַּאי סָבְרִי: גָּזְרִינַן שֶׁמָּא יִמָּשֵׁךְ אַחַר שׁוּלְחָנוֹ, וּבֵית הִלֵּל סָבְרִי: לָא גָּזְרִינַן. וְדַיְקָא נָמֵי, דְּקָתָנֵי: מִי שֶׁהָיָה רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ בַּסּוּכָּה וְשׁוּלְחָנוֹ בְּתוֹךְ הַבַּיִת, בֵּית שַׁמַּאי פּוֹסְלִין וּבֵית הִלֵּל מַכְשִׁירִין. וְאִם אִיתָא, מַחֲזֶקֶת מִיבְּעֵי לֵיהּ. וּבְסוּכָּה קְטַנָּה לָא פְּלִיגִי? וְהָתַנְיָא: מַחֲזֶקֶת רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ וְשׁוּלְחָנוֹ — כְּשֵׁרָה. רַבִּי אוֹמֵר: עַד שֶׁיְּהֵא בָּהּ אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת. וְתַנְיָא אִידַּךְ, רַבִּי אוֹמֵר: כָּל סוּכָּה שֶׁאֵין בָּהּ אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת — פְּסוּלָה. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים: אֲפִילּוּ אֵינָהּ מַחֲזֶקֶת אֶלָּא רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ — כְּשֵׁרָה. וְאִילּוּ שׁוּלְחָנוֹ לָא קָתָנֵי. קַשְׁיָין אַהֲדָדֵי. אֶלָּא לָאו, שְׁמַע מִינַּהּ: הָא בֵּית שַׁמַּאי, הָא בֵּית הִלֵּל. אָמַר מָר זוּטְרָא: מַתְנִיתִין נָמֵי דַּיְקָא, מִדְּקָתָנֵי: "בֵּית שַׁמַּאי פּוֹסְלִין, וּבֵית הִלֵּל מַכְשִׁירִין", וְאִם אִיתָא, "בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים לֹא יָצָא, וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים יָצָא" מִיבְּעֵי לֵיהּ. וְאֶלָּא קַשְׁיָא "מִי שֶׁהָיָה"! לְעוֹלָם בְּתַרְתֵּי פְּלִיגִי: פְּלִיגִי בְּסוּכָּה קְטַנָּה, וּפְלִיגִי בְּסוּכָּה גְּדוֹלָה. וְחַסּוֹרֵי מִיחַסְרָא וְהָכִי קָתָנֵי: מִי שֶׁהָיָה רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ בַּסּוּכָּה וְשׁוּלְחָנוֹ בְּתוֹךְ הַבַּיִת, בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים: לֹא יָצָא, וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים: יָצָא. וְשֶׁאֵינָהּ מַחֲזֶקֶת אֶלָּא כְּדֵי רֹאשׁוֹ וְרוּבּוֹ בִּלְבַד, בֵּית שַׁמַּאי פּוֹסְלִין, וּבֵית הִלֵּל מַכְשִׁירִין.

החברותות קוראות את המקור ומשלימות את המפה בחלק ב של דף העבודה. המורה עוצר אחרי כל שלב ושואל "מה הגמרא רוצה כאן?".

שלב	הגמרא	מה קורה
קושיא	מַתְקִיף לַהּ רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק	אולי בית שמאי ובית הלל חולקים רק בסוכה גדולה (יושב בפתח, שולחן בבית), וטעם בית שמאי: גזירה שמא יימשך אחר שולחנו
ראיה לקושיא	וְדַיְקָא נָמֵי	המשנה מדברת על "מי שהיה" ולא על שיעור הסוכה ("מחזקת ואינה מחזקת")
קושיה שכנגד	וְהָתַנְיָא ... וְתַנְיָא אִידַּךְ	בברייתא אחת חכמים דורשים שולחנו, ובשנייה רק ראשו ורובו
תירוץ	קַשְׁיָין אַהֲדָדֵי ... הָא בֵּית שַׁמַּאי, הָא בֵּית הִלֵּל	יש מחלוקת גם בסוכה קטנה
דיוק נוסף	אָמַר מָר זוּטְרָא	"פוסלין ומכשירין" = לשון על הסוכה עצמה, לא על האדם ("יצא, לא יצא")
קושיה חוזרת	וְאֶלָּא קַשְׁיָא "מִי שֶׁהָיָה"	אז למה המשנה פותחת ב"מי שהיה"?
מסקנה	לְעוֹלָם בְּתַרְתֵּי פְּלִיגִי ... וְחַסּוֹרֵי מִיחַסְרָא	שתי מחלוקות: בסוכה גדולה (יצא או לא יצא) ובסוכה קטנה (כשרה או פסולה)

רש"י על "ודיקא נמי": רש"י מתאר את המקרה בסוכה גדולה: אדם ש"יושב על הפתח מבחוץ וראשו מושכב לתוכה ושולחנו לפני גופו בבית". ועל מר זוטרא: "בשיעורא דפוסלין ומכשירין על כרחך אסוכה מהדרי". בקשו מהתלמידים לנסח את שני הדיוקים כ"כלל לשוני": "פסולה/כשרה" נאמר על החפץ, "יצא/לא יצא" על האדם.

שלב ג (9 דקות): ראשונים והלכה

שיעור הסוכה הקטנה (לפי בית שמאי): הרא"ש (בבית יוסף או"ח תרלד): "והיינו ז"ט על ז"ט דגברא באמתא יתיב ושולחנו טפח". אמה היא שישה טפחים ועוד טפח לשולחן: שבעה טפחים.

רמב"ם, הלכות שופר וסוכה ולולב ד, א (חלק); שולחן ערוך, אורח חיים תרלד, א

וְרָחְבָּהּ אֵין פָּחוֹת מִשִּׁבְעָה טְפָחִים עַל שִׁבְעָה טְפָחִים · שו"ע: סוכה שאין בה שבעה על שבעה פסולה ולענין גודל אין לה שיעור למעלה

הסוכה הגדולה: מחלוקת ראשונים (לפי הבית יוסף, או"ח תרלד):

שיטה	פסק בסוכה גדולה	נימוק
רי"ף, ובעקבותיו הרמב"ם	כבית שמאי: לא יצא	"דחד טעמא הוא": אם נפסק כבית שמאי בסוכה קטנה, כך גם בגדולה
החולקים על הרי"ף (מובאים בר"ן): ריי"ץ גיאת, הרז"ה, והרא"ש	כבית הלל: יצא	"תרי טעמי": בסוכה קטנה הטעם הוא שצריך קצת קביעות ("דאי לא דירה סרוחה היא"), ובגדולה הטעם גזירה. במה שלא נפסק במפורש "הדרינן לכללין"

רמב"ם, הלכות שופר וסוכה ולולב ו, ח; שולחן ערוך, אורח חיים תרלד, ד

מִי שֶׁהָיָה רֹאשׁוֹ וְרֻבּוֹ בַּסֻּכָּה וְשֻׁלְחָנוֹ בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ אוֹ חוּץ לַסֻּכָּה וְאוֹכֵל הֲרֵי זֶה אָסוּר וּכְאִלּוּ לֹא אָכַל בַּסֻּכָּה עַד שֶׁיִּהְיֶה שֻׁלְחָנוֹ בְּתוֹךְ הַסֻּכָּה. גְּזֵרָה שֶׁמָּא יִמְשֹׁךְ אַחַר שֻׁלְחָנוֹ. וַאֲפִלּוּ בְּסֻכָּה גְּדוֹלָה · שו"ע: מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו חוץ לסוכה ואכל כאלו לא אכל בסוכה אפי' אם היא סוכה גדולה גזירה שמא ימשך אחר שלחנו

שורה תחתונה להלכה: סוכה צריכה להיות לפחות 7 על 7 טפחים (מקום לראשו, לרובו ולשולחנו), כבית שמאי, כפי שפסק רב שמואל בר יצחק. בסוכה גדולה, השולחן צריך להיות בתוך הסוכה: כך פסקו הרמב"ם והשולחן ערוך, כרי"ף (ואילו הרא"ש פסק שיצא).

שלב ד (7 דקות): "מאן תנא", בית שאין בו ארבע אמות

גמרא, דף ג ע"א - ג ע"ב

מַאן תְּנָא לְהָא דְּתָנוּ רַבָּנַן: בַּיִת שֶׁאֵין בּוֹ אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת — פָּטוּר מִן הַמְּזוּזָה, וּמִן הַמַּעֲקֶה, וְאֵינוֹ מִטַּמֵּא בִּנְגָעִים, וְאֵינוֹ נֶחְלָט בְּבָתֵּי עָרֵי חוֹמָה, וְאֵין חוֹזְרִין עָלָיו מֵעוֹרְכֵי הַמִּלְחָמָה, וְאֵין מְעָרְבִין בּוֹ, וְאֵין מְשַׁתַּתְּפִין בּוֹ, וְאֵין מַנִּיחִין בּוֹ עֵירוּב, וְאֵין עוֹשִׂין אוֹתוֹ עִיבּוּר בֵּין שְׁתֵּי עֲיָירוֹת, וְאֵין הָאַחִין וְהַשּׁוּתָפִין חוֹלְקִין בּוֹ. לֵימָא רַבִּי הִיא וְלָא רַבָּנַן? אֲפִילּוּ תֵּימָא רַבָּנַן, עַד כָּאן לָא קָאָמְרִי רַבָּנַן הָתָם אֶלָּא לְעִנְיַן סוּכָּה — דְּדִירַת עֲרַאי הִיא, אֲבָל לְגַבֵּי בַּיִת — דְּדִירַת קֶבַע הוּא, אֲפִילּוּ רַבָּנַן מוֹדוּ דְּאִי אִית בֵּיהּ אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת — דָּיְירֵי בֵּיהּ אִינָשֵׁי, וְאִי לָא — לָא דָּיְירֵי בֵּיהּ אִינָשֵׁי. אָמַר מָר: פָּטוּר מִן הַמְּזוּזָה, וּמִן הַמַּעֲקֶה, וְאֵין מִטַּמֵּא בִּנְגָעִים, וְאֵינוֹ נֶחְלָט בְּבָתֵּי עָרֵי חוֹמָה, וְאֵין חוֹזְרִין עָלָיו מֵעוֹרְכֵי הַמִּלְחָמָה. מַאי טַעְמָא? דְּ"בַיִת" כְּתִיב בֵּהּ בְּכוּלְּהוּ. וְאֵין מְעָרְבִין בּוֹ, וְאֵין מְשַׁתַּתְּפִין בּוֹ, וְאֵין מַנִּיחִין בּוֹ עֵירוּב. מַאי טַעְמָא — דְּלָא חֲזֵי לְדִירָה. עֲיָירוֹת חֲצֵירוֹת — אֵין מַנִּיחִין בּוֹ, אֲבָל שִׁיתּוּף מַנִּיחִין בּוֹ.

הקושיה: הברייתא קובעת "בית" לפי 4 על 4 אמות, כמו רבי בסוכה. האם היא רק כרבי? התשובה: גם רבנן מודים, כי "בית" הוא דירת קבע, וסוכה היא דירת עראי. השוו לרבא בדף ב ע"א ("צא מדירת קבע ושב בדירת עראי"): אותו מושג משמש כאן להבחנה בין בית לסוכה.

שאלה: למה הגמרא שואלת "לימא רבי היא ולא רבנן"? מה היה קשה אם רק רבי היה סובר כך? (רמז: הלכה כרבנן, והברייתא קובעת דינים רבים: מזוזה, מעקה, נגעים.)

סיכום (4 דקות)

1. רב שמואל בר יצחק פוסק כבית שמאי: סוכה צריכה להחזיק ראשו ורובו ושולחנו, וזה אחד המקומות הבודדים שבהם הלכה כבית שמאי.
2. רב נחמן בר יצחק מעמיד את המחלוקת בסוכה גדולה. המסקנה: "בתרתי פליגי", ובמשנה "חסורי מיחסרא".
3. השיעור למעשה: 7 על 7 טפחים. בסוכה גדולה הרי"ף, הרמב"ם והשולחן ערוך מחמירים, והרא"ש ועוד ראשונים מקלים.

שאלות לדיון

שאלת חשיבה מסדר גבוה: הגמרא מסיקה "בתרתי פליגי". הרי"ף לומד מכך שזה "חד טעמא" (ולכן פוסק כבית שמאי גם בסוכה גדולה), והחולקים עליו (שהר"ן מביא) לומדים שאלה "תרי טעמי" (ולכן פוסקים כבית הלל בסוכה גדולה). חזרו לשני המקרים מהפתיחה. בנו טיעון מלשון הגמרא עצמה לכל צד ("גזרינן שמא ימשך אחר שולחנו" מול "מחזקת ואינה מחזקת"), והכריעו איזו קריאה משכנעת יותר.

שאלה נוספת: "חסורי מיחסרא" היא טענה שהמשנה חסרה. מה המחיר של פתרון כזה, ולמה הגמרא מעדיפה אותו על פני ביטול אחת הברייתות?

נספח: תשובות לדף העבודה

1. **חלק א:** הפסק: סוכה צריכה להחזיק ראשו ורובו ושולחנו. רבי אבא שואל "כבית שמאי?" כי לפי בית הלל אין צורך בשולחנו. בלשון הראשונה רבי אבא מקשה, ובשנייה הוא עצמו מסביר: "בית שמאי היא, ולא תזוז מינה".

2. **חלק ב (מפה):** מתקיף = קושיא; ודיקא נמי = ראיה לקושיא; והתניא... ותניא אידך = קושיה מברייתות; קשיין אהדדי... הא ב"ש הא ב"ה = תירוץ; מר זוטרא = דיוק נוסף (ראיה); ואלא קשיא מי שהיה = קושיה חוזרת; בתרתי פליגי + חסורי מיחסרא = מסקנה.

3. **חלק ג (שחזור המשנה):** מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית, בית שמאי אומרים: **לא יצא**, ובית הלל אומרים: **יצא**. ושאינה מחזקת אלא כדי **ראשו ורובו** בלבד, בית שמאי **פוסלין**, ובית הלל **מכשירין**.

4. **חלק ד1:** אמה = 6 טפחים, ועוד טפח לשולחן = 7 טפחים. **ד2:** רי"ף, רמב"ם ושו"ע: לא יצא, "חד טעמא". הרא"ש והחולקים שבר"ן: יצא, "תרי טעמי"; במה שלא נפסק במפורש חוזרים לכלל "הלכה כבית הלל".

5. **חלק ה:** מזוזה, מעקה, נגעים, בתי ערי חומה, חזרה מעורכי המלחמה: כתוב בהם "בית". עירוב, שיתוף, הנחת עירוב: לא ראוי לדירה. הגמרא: גם רבנן מודים, כי בית הוא דירת קבע.

6. **חלק ו:** תשובה פתוחה. מעריכים: הבנה של שני הטעמים, שימוש בלשון הגמרא, ונימוק להכרעה.